

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ — КАК СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ РЕЧИ

Хакимов Кучкарбой Мухторжонович

*Исполняющий обязанности доцента,
кафедры «Узбекского и русского языков»
“Университет экономики и педагогики”*

Аннотация: В данной статье фразеологические единицы рассматриваются как наиболее образные и выразительные средства языка как средства выражения речи. В литературном тексте они играют важную роль в кратком, но образном и эмоциональном выражении событий, в более глубокой передаче чувств персонажа, в личном описании изменений в обществе, в передаче узбекской культуры и народных ценностей. В статье анализируются их выразительные, пояснительные и культурно-лингвистические функции на примере фразеологических выражений из произведений Откира Гошимова («тепа сочи тикка бо‘лди», «бахри дили ахилди», «баг’ри кон» и др.), а также рассматриваются методы использования фразеологических единиц в учебном процессе.

Ключевые слова: *фразеологическая единица, выразительность речи, литературный текст, Откир Хошимов, выразительная функция, пояснительная функция, культурно-лингвистическая функция, артикли, фразеологические выражения, методика обучения.*

PHRASEOLOGICAL UNITS AS MEANS OF SPEECH EXPRESSION

Kuchkarboy Mukhtorzhanovich Khakimov

Acting Associate Professor,

Abstract: This article examines phraseological units as the most figurative and expressive means of language as a means of speech expression. In literary texts, they play an important role in briefly yet figuratively and emotionally expressing events, in conveying a character's feelings more deeply, in personally describing changes in society, and in conveying Uzbek culture and folk values. This article analyzes their expressive, explanatory, and cultural-linguistic functions using phraseological expressions from Otkir Khoshimov's works ("tepa sochi tikka bo'ldi," "bahri dili akhildi," "bag'ri kon," etc.) as examples. It also examines methods for using phraseological units in the educational process.

Keywords: *phraseological unit, expressiveness of speech, literary text, Otkir Khoshimov, expressive function, explanatory function, cultural-linguistic function, articles, phraseological expressions, teaching methods.*

FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR — NUTQIY EKSPRESSIV VOSITA SIFATIDA

*Xakimov Qo‘chqarboy Muxtorjonovich
O‘zbek va rus tili kafedrası v.b dotsenti
“Universty of ecanomic and pedagogy”*

Annotatsiya: Ushbu maqolada frazeologik birliklar nutqiy ekspressiv vosita sifatida tilning eng obrazli hamda ta’sirchan vositalari deb qaraladi. Badiiy matnda ular voqealarni qisqacha, lekin obrazli va emotsional tarzda ifodalash, personajning his-tuyg‘usini chuqurroq berish, jamiyat o‘zgarishlarini personal holatda tasvirlash, o‘zbek madaniyati va xalq qadriyatlarini yetkazishda

muhim rol o‘ynaydi. Maqolada O‘tkir Hoshimov asarlaridagi frazeologik iboralar (“tepa sochi tikka bo‘ldi”, “bahri dili ochildi”, “bag‘ri qon” va boshqalar) misolida ularning ta’sirchanlik, tushuntiruvchi va madaniy-lingvistik funksiyalari tahlil qilinadi hamda frazeologik birliklarni o‘qitish jarayonida qo‘llash usullari ko‘rib chiqiladi.

***Kalit so‘zlar:** Frazeologik birlik, nutqiy ekspressivlik, badiiy matn, O‘tkir Hoshimov, ta’sirchanlik funktsiyasi, tushuntiruvchi-funksiya, madaniy-lingvistik funktsiya, maqolalar, frazeologik iboralar, o‘qitish usullari.*

Kirish: Frazeologik birliklar tilning eng obrazli, eng ekspressiv vositalaridan biri bo‘lib, so‘zlashuvni nafaqat mazmunan boy, balki ham his-tuyg‘ular, xayoliy tasvir va ma’naviy qadriyatlar jihatidan ta’sirchan qiluvchi vosita sifatida qaraladi. Tilshunoslikda frazeologik birliklar “nutqning bezagi”, “tilning obrazli hissi” deb ham ataladi, chunki ular so‘zlashuvchining fikrini oddiy so‘zlar ketma-ketligidan ko‘ra kengroq, ko‘proq obrazli va emotsional bog‘liq tasvir bilan ifodalashga imkon beradi. Mazkur vositani to‘g‘ri qo‘llash — so‘zlashuvni jonli, tirik, odamlar o‘rtasida hamdard, tushunish va hayotiy tajribaga ega qiluvchi samarali til uslubiga aylantiradi [1].

Materiallar va metodlar: Ushbu tadqiqot tilshunoslik va adabiyotshunoslik yondashuvlari asosida olib borildi. Tadqiqot material sifatida o‘zbek tilidagi badiiy asarlar, xususan yozuvchi O‘tkir Hoshimov ijodidan olingan frazeologik birliklar hamda ilmiy manbalar qo‘llanildi. Tadqiqot jarayonida frazeologik birliklarning nutqiy ekspressivlikdagi o‘rni va funksiyalarini aniqlash uchun lingvistik tahlil metodi qo‘llandi. Matn tahlili usuli yordamida iboralarning ma’nosi, obrazlilik va emotsional ta’siri o‘rganildi. Shuningdek, qiyosiy metod asosida oddiy leksik birliklar bilan frazeologik birliklarning nutqdagi ifodaviy imkoniyatlari solishtirildi. Tavsifiy metod orqali frazeologizmlarning turlari, ularning stilistik va madaniy-lingvistik xususiyatlari izohlandi. Mazkur metodlar majmuasi frazeologik birliklarning

nutqni boyitish, ta'sirchanligini oshirish va badiiy matnda obraz yaratishdagi ahamiyatini har tomonlama yoritish imkonini berdi.

Natijalar: Frazеologik birlik — tilda tayyor turg'un, ma'noning butunligi saqlanadigan so'z birikmasi bo'lib, so'zma-so'z tarjima bo'lmaydigan, yangi, ko'p kasrlanuvchi ma'noni beruvchi ibora, maqol, taqqoslama so'z yoki idiomadan iborat bo'lishi mumkin. Ular odatda oddiy so'zlar ma'nosining yig'indisi bo'lib qolmaydi, balki butun tushuncha, xayoliy tasvir, emotsional munosabat yoki hayotiy tajriba obrazini o'ziga qamrab oladi. Masalan, “ bosh qozon”, “ko'z qarovsiz”, “ko'nglida chora yo'q” kabi iboralar shunchaki so'zlar emas, balki butun hayotiy tajriba, mehnat, ahillik, xayoliy, murojat, inobat, mehr-muhabbat kabi ifodalarni namoyon etadi [2,3].

Nutqiy ekspressivlik — so'zlashuvchining fikr-tuyg'ularini, munosabatini, hissiyotini, xatti-harakat so'zlari, so'z birikmalari, nutq uslublari orqali kuchli, qiziqarli, tasvirli hamda esda saqlanuvchi qilib yetkazish hodisasi. Bu hodisa so'zlashuvning mazmunan, emotsional hamda estetik jihatdan ta'sirchanligini oshiradi. Shu yerda frazeologik birliklar ayniqsa muhim rol o'ynaydi, chunki ular so'zlashuvni rasmiy, soxta, quruq so'zlar daraxtidan obrazli, xayoliy, hayotga yaqin tasvir daraxtiga aylantirib, so'zlashuvchining til madaniyatini, hissiyat dunyosini, xayoliy obrazlarini namoyon qiladi.

Ushbu maqolada frazeologik birliklarning nutqiy ekspressivlikdagi o'ziga xos o'ri, ularning turlari, obrazli ma'no va emotsional ta'sir berishidagi xususiyatlari, ularning so'zlashuvda qanday qilib jon-joniga yetadigan tasvir, hayotiy tajriba, hissiyot va ma'naviy qadriyatlar bilan bog'langanligi, shuningdek, o'qitish jarayonida ularni samarali qo'llash tamoyillari o'rganiladi. Frazеologik birliklarni so'zlashuvning turli uslublarida — og'zaki so'zlashuv, adabiy matn, dars, ma'ruza — to'g'ri tanlab, ma'no doirasiga moslashtirib ishlatish esa so'zlashuvchining til saviyasini, til madaniyatini, hissiyat va ma'naviy qadriyatlarini namoyon etuvchi muhim belgi sifatida ko'riladi. Shu sababli ham zamonaviy tilshunoslikda frazeologik birliklar “nutqiy ekspressiv

vosita” sifatida alohida e’tiborga ega, tilning obrazli, hayotga yaqin, tirik qismi bo‘lib, nutqni jonlantiruvchi, emotsional va ta’sirchan qiluvchi asosiy vosita deb qaraladi [4].

Frazeologik birliklar nafaqat og‘zaki so‘zlashuvda, balki badiiy matnda ham nutqni ifodali, obrazli va ta’sirchan qiluvchi asosiy stilistik vosita sifatida qo‘llaniladi. Yozuvchi frazeologik birliklarni ishlatganda, voqea-hodisalarni qisqacha, lekin jozibador, ko‘z oldiga tasvir chiziladigan darajada ifodalaydi, shu bilan birga personajning hissiyotini, jamiyatdagi munosabatni, ma’naviy qadriyatlarini boyitadi.

Frazeologik birliklar — badiiy asarda o‘ziga xos atmosfera, jamiyatning axloq-odobi, xalq o‘tmishlari va personajning so‘zlashish uslubini aks ettiruvchi vosita sifatida ishlaydi. Badiiy matnda ular so‘zlashuvni rasmiylashtirishdan, quruq tasvirlikdan olib chiqib, hayotga yaqin, tirik, obrazli nutqga aylantiradi.

Masalan, O‘tkir Hoshimov asarlarida frazeologik birliklardan tez-tez foydalaniladi. “Ikki eshik orasi”, “Dunyoning ishlari”, “Bahor qaytmaydi”, “Tushda kechgan umrlar” kabi asarlarda yozuvchi voqea-hodisalarni, odamlar munosabatini obrazli va emotsional ta’sirli qilish uchun maqollar, taqqoslash, kasbiy-xayoliy iboralar ishlatadi. Bunday iboralar ham hodisani tasvirlash, ham personajning hissiyotini chuqurroq ifodalash, ham jamiyat o‘zgarishlarini personal holatda berish maqsadida qo‘llaniladi [5].

Badiiy matnda ishlatilgan frazeologik iboralar nutqni jonli, ifodali va qiziqarli qiladi. Ularning ayrimlari odamlarning tanasining qismlari, mehnat, ahillik, kayfiyat, jahl, sevgi bilan bog‘liq bo‘ladi.

1) «Тепа сочи тикка бо‘лди» (jahlli, g‘azabli holat)

Bu ibora badiiy matnda kishining jahli chiqayotgan, g‘azabli holati tasvirlanayotgan paytda ishlatiladi. Masalan, qahramon o‘z ustiga ishlari tushib qolgan, odamlar esa unga qo‘l uzolmay qo‘yayotganda, “tepa sochi tikka bo‘lди” degan frazeologik birlik orqali uning ichki g‘azabi ko‘z oldiga qoyiladi, so‘zlashuv esa his-tuyg‘ular bilan bo‘yaladi.

2) «Bahri dili ochildi» (kayfiyati yaxshilandi, ruhiy tinchlik)

Bu ibora qahramonning kayfiyati oshayotgan, ruhiy tinchlikka ega bo'layotgan payt yoki unga nafaqa-yordam, ijobiy yangilik kelayotgan paytlarda qo'llaniladi. Badiiy matnda bu ibora so'zlashuvni emotsional, qaynoq va obrazli qiladi; o'quvchi esa odob-axloq, insonning obodlanayotgan ruhiy holati haqida tasavvurga ega bo'ladi.

3) «Bag'ri qon» (g'am-alam, og'ir dard)

Bu frazeologik birlik qahramonning dard-qayg'usi, ota-onaga o'g'ildan ayrilgan hodisa yoki kayfiyat qo'rqinchli holatlarda ishlatiladi. «Bag'ri qon» degan ibora so'zlashuvni shunchalik obrazli qiladiki, so'z o'rniga butun tabassumli, qayg'u bilan qovurilgan, ko'z oldiga keladigan tasvir vujudga keladi.

4) «Yerga ursa ko'kka sapchiydi» (o'taketgan-betnim, kalta)

Bu ibora qahramonning betinimlik holati tasvirlanayotgan paytda ishlatiladi. Badiiy matnda qahramonni kalta, o'taketgan, so'z-suvga kelmaydigan odam sifatida berish uchun «yerga ursa ko'kka sapchiydi» degan frazeologizm qo'llaniladi. Bu orqali ham obraz yaratiladi, ham nutq hamda so'zlashuv samarali va qiziqarli bo'ladi.

5) «Og'zi qulog'ida» (bahtlik, xursandlik)

Bu ibora qahramonning xursand holati, hayotda yangi joyga yetib kelganligi tasvirlanayotgan paytlarda qo'llaniladi. Badiiy asarda bunday frazeologik ibora so'zlashuvni sevimli, hayotiy va jonli qiladi [6].

Frazeologik birliklar orqali badiiy matnda ta'sirni oshirish badiiy matnda yozuvchi frazeologik birliklardan quyidagi maqsadlar uchun foydalanadi:

Obrazli tasvirlash uchun: “ilonni yog'ini yalagan”, “dunyoni suv bossa, uning to'pig'a ham chiqmaydi” kabi iboralar orqali personajning aqlli-betoqat, oqil-betoqat yoki beg'am xarakterini obrazli, qisqacha, ta'sirchan tarzda ifodalaydi.

Emotsional holatni chuqurroq berish uchun: “miyani qoqib, qo‘liga bermoq”, “boshidan oshib yotibdi” kabi iboralar kishining og‘irligi, ishlarning ko‘payib ketishi, dard-qayg‘usini tasvir etishda qo‘llaniladi.

Jamiyat, madaniy atamalar, odob-axloqni ham aks ettirish uchun: Badiiy asarlarda frazeologik birliklar nafaqat shaxsiy, balki ham jamiyatda qo‘llaniladigan so‘zlashish uslubini, xalq o‘tmishlarini ham namoyon qiladi.

Badiiy matnda frazeologik birliklar quyidagi asosiy funksiyalarga ega: Ta’sirchanlik (ta’sirchanlik funktsiyasi) — voqea-hodisalarni qisqacha, obrazli va emotsionallik berish, o‘quvchi his-tuyg‘ularini qo‘lga olish.

Boshqotiruvchi-tushuntiruvchi funktsiya — personajning xatti-harakatini, uning ruhiy holatini, jamiyatdagi munosabatni tushuntirish.

Madaniy-lingvistik funktsiya — badiiy matnlarda o‘zbek madaniyati, xalq o‘tmishlari, obod-axloq, mehnat, jasorat kabi qadriyatlar nutq orqali yetkaziladi.

Bu funktsiyalar orqali frazeologik birliklar badiiy asarlarda nafaqat so‘zlashuvni, balki matnning umumiy ta’sirini ham oshirib, boshqa stilistik vositalar bilan birgalikda personal—ifodali dunyoni yaratadi [7,10].

Badiiy matnda frazeologik birliklarni to‘g‘ri tushunish, ularning funksiyalarini tahlil qilish — o‘qituvchi uchun ham muhim bo‘ladi. Badiiy asarlardan olingan frazeologik birliklarni tahlil qilib, o‘quvchilarga quyidagilarni o‘rgatish maqsadga muvofiq.

Frazeologik birliklar tilning eng obrazli, eng ekspressiv vositalaridan biri bo‘lib, so‘zlashuvni nafaqat mazmunan, balki ham his-tuyg‘ular, xayoliy tasvir va ma’naviy qadriyatlar jihatidan ta’sirchan qiluvchi vosita sifatida ahamiyatga ega. Ular nutqni rasmiy, quruq va soxta so‘zlashuvdan olib chiqib, hayotga yaqin, tirik, obrazli hamda emotsional nutqqa aylantiradi [8,9].

Badiiy matnda esa frazeologik birliklar voqealarni qisqacha, lekin jozibador, tasvirli tarzda ifodalash, personaj hissiyotini chuqurroq berish, jamiyat o‘zgarishlarini personal holatda namoyon etish, o‘zbek madaniyati, xalq

o‘tmishlari, obod-axloq, mehnat, jasoratb kabi qadriyatlar nutq orqali yetkazilishining muhim vositasidir. O‘tkir Hoshimov kabi yozuvchilarning asarlarida (“Ikki eshik orasi”, “Bahor qaytmaydi”, “Tushda kechgan umrlar” va boshqalar) frazeologik iboralar nafaqat leksik vosita, balki stilistik, ta’sirchanlik, tushuntiruvchi va madaniy-lingvistik funksiyalarni bajaruvchi asosiy qurollardan biri sifatida to‘g‘ri qo‘llaniladi [7].

Xulosa: Demak, frazeologik birliklar nafaqat og‘zaki so‘zlashuvda, balki badiiy matnda nutqiy ekspressivlik, obrazlilik, emotsional ta’sir, jamiyat o‘zgarishlari va insoniy munosabatlarini ifodalashda o‘ziga xos o‘rni hamda ahamiyatiga ega. Ularni to‘g‘ri tushunish, funksiyalarini tahlil qilish, so‘zlashuv hamda o‘qitish jarayonida samarali qo‘llash — til madaniyati, nutqiy ekspressivlik va o‘quvchilarning til bilimini oshirish jihatidan katta amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tili frazeologik lug‘ati. Tashkent, 2006–2008.
2. Maksetova Z. T. Tilshunoslikda frazeologik birliklarning o‘rganilishi // “Oriens” jurnali, 2019 yoki keyinroq nashrlangan PDF-maqola.
3. Shamsutdinov M. S. Frazeologik birliklarning shakl va grammatik xususiyatlari. Toshkent, Ziyonet asari sifatida chop etilgan PDF.
4. O‘tkir Hoshimov asarlarida frazeologizmlar // Ziyonetda PDF qilib chiqarilgan monografik-maqola (O‘tkir Hoshimov ijodida frazeologik birliklarning semantik-styl va funktsional xususiyatlari).
5. “O‘tkir Hoshimovning hikoyalaridagi frazeologik birliklar (iboralar talqinida)” // Innovative Publication jurnali, 2024 yil.
6. “O‘ hoshimov hikoyasidagi frazeologizmlar” — ma’lumotli referat (Hujjat24.uz saytida yuklanadi, O‘tkir Hoshimovning “Urushning so‘ngi qurboni” kabi hikoyalari asosida).

7. “Frazeologik birliklarning lingvopragmatik xususiyatlari” // pedagogik-tilshunoslik jurnali maqolasi (academicsbook.com).
8. “Badiiy asarda frazeologik birliklarning qo‘llanilishi” — o‘qitish-metodik maqola (scientific-jl.com yoki unga yaqin sayt).
9. “Frazeologik birliklar va ularning shakllanish etimologiyasi” — metodik-o‘quv maqolasi, Docx.uz material.
10. “O‘zbek tili korpusi asosida frazeologik birliklar ma‘lumotlar bazasi” — konferensiya maqolasi (compling.navoiy-uni.uz).